

På flykt – nu som då

Magnus Gertten är aktuell med dokumentärfilmen [*Nelly & Nadine*](#), den sista delen i en triologi där han utgår från journalbilder från 1945 när de vita bussarna lämnar sin last av lägerfångar i Malmö. Han undrade vilka personerna på bilderna var och har försökt återfinna dem. 2015 kom *Every face has a name* och Helena Östlund intervjuade då Martin Gertten och skrev den här texten i SocialPolitik nr 2/2015 som vi återpublicerar.

1945 kom närmare 30 000 krigsflyktingar med båt till Malmö. Magnus Gertten har i sin film *Every face has a name* sökt upp några av dem som fick en fristad i Sverige vid krigsslutet.

I april 1945 står 14-årige Gustaf von Gertten på kajen i Malmö och ser på när en färja kommer in full med flyktingar. Malmöborna var nyfikna på vad som hände i hamnen och budskapet hade spridits att det kom överlevande krigsfångar från Tyskland.

De som går iland är sjuka och undernärda. Många är kvinnor, somliga med spädbarn i bylten i famnen och några är ensamkommande äldre barn.

– Det var en skrämmande upplevelse. Men samtidigt positiv eftersom många var så glada, berättar Gustaf von Gertten.

Det är ett frihetens ögonblick han blir vittne till. Men långt ifrån alla kunde gå i land själva, de äldre pojkarna anlitas som bårbärare men han är ett år för ung för att komma ifråga. Färjorna gick i skytteltrafik mellan Malmö och Köpenhamn under några månader och transporterade flyktingar som hämtats upp från koncentrationslägren av Röda korsets vita bussar.

Gustaf von Gertten har bevarat minnet av upplevelserna de där dagarna djupt inom sig och började långt senare att som hobbyhistoriker gräva fram information om transporterarna. Nu har hans son Magnus Gertten gjort filmen *Every face has a name*, om vilka de var, flyktingarna som kom den där dagen.

– Pappa har alltid tyckt att "du borde göra en film". Men om

ens far säger att man ska göra en film – då vill man inte göra en film om just det. För att hålla honom borta så sa jag "okey, om det finns ett fantastiskt arkivmaterial så kanske jag kan göra en film", berättar Magnus Gertten.

Och det fanns det, visade det sig. Han hittade SF:s journalfilm Vittnesbördet som till stora delar spelades in 28 april 1945, en dag då tre båtar med totalt 1948 flyktingar anländer till Malmö hamn. Den visades på svenska biografer i maj samma år. Förutom själva filmen fanns också en massa bortklippt överskottsmaterial kvar i arkivet.

– Då sa min far "jag ska hjälpa dig att leta rätt på de här människorna". Jag trodde att det var omöjligt men han är en duktig historiker.

Gustaf började gräva, fick fram passagerarlistorna och var den som identifierade den första personen, en flicka som hette Irene Krausz-Fainman. Filmteamet har sedan genom idogt pusslande under ett antal år lyckats sätta namn på omkring 60 anonyma ansikten från hela världen. Det första problemet var att ta reda på vilken dag filmen var tagen, för att kunna koppla ihop ansikten med passagerarlistorna.

– Det gick, tack vare att just den dagen kom en massa nyfödda barn.

Listorna är noggrant förda av de byråkratiska svenska myndigheterna, med yrke, nationalitet och födelseår. Här fanns även argentinska medborgare, vilket var lite märkligt. Det visade sig att de var östeuropéer som hade försökt överleva genom att skaffa sig falska identiteter.

Teamet sökte på olika vägar, genom kontakter med andra som kommit med de vita bussarna och med överlevandes föreningar i bland annat Italien och Israel. De har också googlat för att söka efter bilder kopplade till namnen. Passagerarlistor och stillbilder lades ut på facebook och hemsidan.

– Det har gjort att många har dragits dit och sett att "en släkting till mig är med på listan". Problemet är att de flesta på listorna var kvinnor och de har ofta bytt namn. Och

många av dem är döda. Andra är gamla och kanske inte aktiva på nätet så vi fick istället lokalisera släktingar.

Ett ödesmättat ögonblick inträffade när Magnus Gertten visade sin förra film på samma tema, Hoppets hamn, i Jerusalem 2012 under ett arrangemang av svenska generalkonsuln. Efter visningen räckte en kvinna i publiken upp sin hand och sa: "ser ni en liten flicka med en filt i handen? Jag vill bara säga att det är jag". Det var Fredzia Marmur som då var nio år.

– Hon upptäckte sig själv i detta ögonblick. Där startade arbetet med den här filmen.

Magnus Gertten såg två barn som stod längst fram på båten och tänkte att de skulle kunna vara syskon. Han letade efter syskon i listorna och hittade några som skulle kunna vara kandidater, sökte vidare på nätet och fann några som skulle kunna vara dem. De visade sig vara ensamkommande flyktingbarn, Bernhard och Anita, då åtta och tio år gamla. Nu är de med i filmen.

Omkring tjugo personer har Magnus Gertten träffat för långa intervjuer under många timmar. Han kommer dem nära genom att signalera att de ska prata om det allra djupaste, det allra viktigaste. Att han är där för att lyssna.

– Minnen är komplicerade. Man minns ibland bara själva historien som man brukar berätta om sina upplevelser, och som man har berättat tidigare. Jag vill komma lite längre, komma så nära de äkta minnena som möjligt. Jag knackar på dörren och där är det någon som öppnar och säger "äntligen får jag berätta min historia. Det är det jag söker, människor som har den känslan.

Han har använt sig av journalfilmen för att väcka de där minnena. Ingen har fått se filmen i förväg, utan han skildrar ögonblicket när de får syn på sig själva eller en anhörig på kajen i Malmö 1945.

– Jag säger att "jag har en överraskning, jag ska visa en film från den kanske viktigaste dagen i ditt liv. Du råkade bli

filmad den dagen". Den situationen är en del av filmen, jag ville skildra frihetens mycket komplicerade ögonblick.

För många hade minnena varit suddiga och otydliga. Särskilt för de som var barn, de kunde känna "har det hänt överhuvudtaget?" Men när Magnus visade journalfilmen blev det på riktigt. Alla har dock inte varit så benägna att prata om sina krigsupplevelser

– Vissa överlevare vill inte prata om sina erfarenheter. Och så finns det en annan kategori som pratar väldigt mycket om det. Människor har olika strategier för att hantera det, alla måste få göra sina val.

En israelisk kvinna, Nurit Stern i Tel Aviv, hade aldrig pratat med sina barn om tiden i koncentrationslägret, och villkoret för att Magnus ska få träffa henne är att hon bara vill prata om när hon kom till Malmö. Vid intervjun sitter hennes dotter runt hörnet i köket med penna och papper och hoppas att mamma ändå ska berättat något om vad hon varit med om under kriget.

– Hennes barn uppmuntrade att jag skulle komma dit. De kände att det kunde vara positivt för hela familjen.

En annan överlevare, Philip Jackson i Paris, var inte heller så pigg på att prata men tog ändå emot Magnus. Han undrade först "varför ska jag se den här filmen"?

– Och så upptäckte han plötsligt sin mamma. Han gläntade på dörren, för ett ögonblick kan vi se rakt in i honom och sedan slår dörren igen. De här människorna får lov att vara gåtfulla, jag kan ändå inte berätta hela sanningen om dem.

Filmens hemsida är på engelska eftersom det är ett internationellt projekt. Det kommer fortfarande in flera tips i veckan, från bland annat USA och Polen och filmteamet kommer fortsätta att lägga ut överlevandes berättelser.

– När man börjar ta fram de här historierna kan man inte låta dem ligga kvar i byrålådan, utan vi har ett ansvar att publicera. Jag ville genomföra den humanistiska missionen att sätta namn på folk. Det är ett historiskt viktigt material, om tio år är de flesta av dem borta.

De vita bussarna var en aktion som initierades av svenska Röda Korset och leddes av dess vice ordförande Folke Bernadotte. Röda Korset förhandlade fram ett tillstånd att få åka och hämta skandinaviska fångar som satt i koncentrationslägren under krigets slutskede. Men man tog med så många man kunde. Därför kom en otrolig mix av människor med, som brittiska spioner, norska motståndsmän och judiska överlevande.

De vita bussarna körde runt i Tyskland och plockade upp fångar som de lämnade av vid danska gränsen där det fanns uppsamlingsläger. Sedan fortsatte flyktingarna med tåg till Köpenhamn och vidare med båt till Malmö.

Under mars, april och maj 1945 kom ett antal båtar med ca 15 000 flyktingar. Senare under sommaren kom minst 10 000 flyktingar till via ett internationellt hjälporgan.

Att det anlände ett antal spädbarn till Malmö denna dag i april berodde på att det kom en grupp kvinnor som hade deltagit i Warsawaupproret 1944 och som var gravida när de skickades till läger, där de födde sina barn.

I Sverige inleddes en stor hjälpinsats för att ta hand om flyktingarna, med kläder, mat, inkvartering, sjukvård och tandvård. De inkvarterades på Malmö museum, Ramlösa brunn, sporthallar och dansställen. Insatsen var präglad av sin tid, de erbjöds inte direkt någon psykologisk hjälp. En del av dem fick direkt jobb på svenska fabriker.

– Man öppnade samhället på ett enormt sätt. Det var ett uppvaknande, kanske en kompensation och förståelse för något som inte har varit så tydligt tidigare. Det vi gjorde då var startskottet för den moderna svenska flyktingpolitiken.

I Magnus Gerttens film finns också sekvenser från 2014 när en fiskebåt full med flyktingar kommer in till kaj på Sicilien. Under däck finns även döda som bärs i land på bårar. Han vill med sin film påminna om att samma sak händer igen – och att även de som flyr idag har rätt till sina namn.

– Världen är precis som 1945 full av miljoner av flyktingar som flytt från krig. Om vi uttrycker det som att 30 000 syriska krigsflyktingar kommer till Sverige är det bara en

siffra som det blir svårt att förhålla sig till. Det skapar en grogrund för främlingsfientlighet, invandrarhat och rasism. Alla de 30 000 har namn och sina egna berättelser.

Helena Östlund

helena[at]ostlundreportage.se

Läs mer:

Om filmen *Every face has a name* och människorna som kom till Malmö den 28 april 1945: everyfacehasaname.com.

Magnus Gerttens film *Hoppets hamn* hade premiär hösten 2011. Den innehåller intervjuer med flera av de överlevande. På filmens hemsida finns passagerarlistor från båtarna: harbourofhope.com.

Originalfilmen *Vittnesbördet* från 1945, i regi av Nils Jerring (bror till Sven): filmarkivet.se/sv/Film/?movieid=566.

Utställning på Malmö Museer 8 maj–30 dec 2015: *Välkommen till Sverige – Malmö museum som flyktingförläggning och de vita bussarna 1945*.